

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 4

Bahar 2006

TÜRKÇEDE Ö-, ÖG, ÖGÜR, ÖGREN-, ÖGRET- KELİMELERİ

Vahit TÜRK

Özet

Ö- fiili Türkçenin ilk yazılı metinlerinde “düşünmek” anlamıyla kullanılan kelimelerden biridir. Sonraki dönemlerde bu fiilden türeyen kelimelerde “düşünmek” dışında da birtakım anlamlar görülmektedir. Bu anlamlardan en yaygın olanı “alışmak”tır. Düşünmek gibi soyut bir kavramın herhangi bir dilde bir kelimenin ilk anlamı olması pek mümkün olmayan bir durumdur.

Anahtar kelimeler: Türkçe, ö-, düşün-, alış-, somut, soyut

Ö-, Ög, Ögür, Ögren-(T-) Words in Turkish

Abstract

The verb “*ömek*” is one of the words that was used in the first written texts of the Turkish language, meaning “*to think*”. In later periods, in the words derived from this verb, there are some other meanings other than “*to think*”. The most common one among these is “*to accustom*”. It is hardly possible a circumstance that such a word that has an abstraction sense as “*to think*” is the first meaning of a word in any language.

Key words: Turkish, ömek, to think, to accustom, concrete, abstract.

Türkçe *akıl*, *zekâ*, *idrak* ve *düşünmek* kavramlarını ifade etmek bakımından ilk yazılı metinlerinden itibaren bir çeşitliliğe sahiptir. Bu tür soyut kavramların ifade edilmesindeki çeşitlilik, Türkçenin yaşıyla ilgili tartışmalarda, eskiliğin kanıtı olarak ileri sürülmektedir. Doğan Aksan’ın konuyla ilgili çalışmalarına rağmen, Türkçenin bu yönü, üzerinde en az durulan yönüdür (Aksan, 1978: 138). Kelimelerin tek tek araştırılması, tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kavram alanlarının tespit edilmesi, bunun yanında aynı kavramlara karşılık gelen farklı dillerdeki kelimelerle karşılaştırmalar yapılması ve kavram alanlarındaki benzerlik ya da farklılıkların ortaya konulması ilgi çekici sonuçlar doğuracaktır. Hem sağ - sol kavramları , hem de ana yardımcı fiillerin çeşitli dillerdeki kullanımlarıyla ilgili yaptığımız çalışmalar (Türk, 2004: 125), insanlığın benzer durum ya da kavramları adlandırmada birbirinden çok da uzak olmadığı, en azından düşünce sisteminin aynı yönde çalıştığı sonucunu ortaya koymuştur.

Alıntı ögeler olarak Türkçede kullanılan *akıl*, *idrak*, *zekâ* kelimelerinin anlamları, somuttan soyuta geçişin güzel örnekleri olduğu gibi, Türkçedeki karşılıklarıyla düşünüldüğünde yine bizi benzerliklerle karşı karşıya bırakmaktadır;

Óakl; [Deveyi] (çökmüş halde kalsın diye) bağlamak, hapsetmek; [rakibini] (çelme ile) düşürmek. (Mutçalı, 1995).

drk; [yağış] sürmek, devam etmek / **dâreke**; erişmek, ulaşmak. (Mutçalı, 1995).

zky; **zky**; [Ateş] parlamak, tutuşmak; güzel koku yayılmak. (Mutçalı, 1995).

Akıl ve *idrak* kelimelerinin anlamları; Türkçenin *düş-* fiilinden türetilmiş olan *düşün-* fiilini; *zekâ* kelimesinin “tutuşmak” anlamı ise, *öğren-* fiilinin tarihî ve çağdaş lehçelerde karşılaşılan “alışmak” anlamını hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere *alış-* fiili bugün yazı dilindeki anlamının yanında ağızlarda *yanacak nesnenin ateşle birleşerek yanmaya başlaması*, *tutuşmak* anlamıyla da kullanılmaktadır.

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde *akıl*, *idrak*, *düşünmek* gibi kavramlar için alıntı kelimeler yanında dilin kendi kelimeleri olan *aş*, *aşla-*, *belle-*, *ö-*, *ög*, *sa-*, *san-*, *düşün-*, *uk-*, *ukuş*, *us*, *üşkür-*, *oy*, *algı* gibi kelimeler kullanılmış ve kullanılmaktadır. Bunlardan *aşla-*, *belle-*, *öğren-* / *öğret-*, *san-*, *düşün-*, *uslu* / *uslan-*, Türkiye Türkçesinde yukarıda belirtilen kavram coğrafyasına ait dil malzemesi olarak kullanılmaktadır. *Oy* kelimesi lehçelerdeki canlı “fikir, düşünce” anlamında değil, yine bu anlamları çağrıştıran (:düşünceyi açığa vurma) *oy vermek* ve *kamuoyu* yapılarında içerisinde kullanılmaktadır. Bu kelime Arapça alıntı olan *rey*’in karşılığı olmak üzere lehçeler arası bir alıntı ögedir. *Algı* ise *idrak* karşılığı olarak *al-* fiilinden türetilmiş bir kelimedir. Yukarıda sayılan kelimelerden *idrak etmek* anlamındaki *uk-* fiiline ve bundan türetilen *idrak* anlamındaki *ukuş* ile Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde karşılaşılan *üşkür-* (Atalay, 1986: 718) fiiline Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır. Ancak *üşkür-* fiilinin *üş-*’ten türemiş olduğu düşünüülürse, *üşüş-* ile aynı kökten olduğu söylenebilir, *üşüş-* fiilinin “düşünmek, hatırlamak” gibi bir anlamı bilinmemektedir. Belki *üş-* / *üşüş-* fiillerindeki “(bir araya / yere) toplanmak” anlamından hareketle, “hatırlamak” anlamındaki *üşkür-*’i de “zihne, beyne toplanmak” olarak anlayabiliriz. Arapça kelimelerin yukarıda belirtilen anlamları düşünüldüğünde bu durum mümkündür.

Yukarıda sıralananlar, Türkçenin belirtilen kavram alanıyla doğrudan ilgili olan kelimeleridir. *Bil-*, *kavra-* vb. bunlar içerisine alınmamıştır, buna

rağmen bu kavram alanıyla ilgili olan kelime sayısının çokluğu dikkat çekicidir.

Genel olarak akıl kavramıyla ilgili Türkçede ince farklarla kullanılan yukarıdaki kelimelerden *belle-* fiilinin “iz, işaret” anlamındaki **bel* kökünden, *düşün-* fiilinin ise *düş-*’ten türediği anlaşılmaktadır. Nitekim Azerbaycan Türkçesinde “anlamak” yerine kullanılan *başşa düşmek* tabiri, kelimenin *düş-* ile ilgisini gösterir. Diğer kelimelerin somut anlamları kaynaklarda tespit edilememektedir. Somut – soyut ilişkisinde, doğal olarak somuttan soyuta geçiş söz konusudur. Yani dilin konuşucuları öncelikle somut olan nesnelere ve hareketlere adlandırmakta, soyut nesne ve hareketler de bunlardan yola çıkılarak adlandırılmaktadır (Aksan, 1978: 138).

Türkçenin yazılı tarihinde *ö-, ög, öge, öge-, ögür, öğren- / öğret-* aşamalarıyla izlediğimiz kelime ailesi, başlangıçtan itibaren soyut hareket ve nesnelere adlandırmaktadır. Somut – soyut ilişkisi dikkate alındığında bu kelimelere, metinlere uygun olarak verilen soyut anlamların, kelimelerin ilk anlamları olamayacağı, ikincil anlamlar olmaları gerektiği akla gelmektedir (Karaağaç, 2002: 15). En azından kelimenin kök biçimi olarak görülen *ö-* fiilinin somut bir hareketi karşılması gerekmektedir. Kaynaklarda bunların, hem soyut, hem de somut anlamla kullanılan *ögür* hariç, somut anlamlarıyla karşılaşmamaktadır. Bu durum kelimelerin yaşıyla ilgilidir (Aksan, 1966: 167). Şinasi Tekin, *öğren-/öğret-* fiillerinin *ög* ile ilgili olmayıp *ögür* ile ilgili olduğunu belirtmekte ve dolayısıyla *ögür* ile *ög*’ün ilgisiz olduğuna işaret etmektedir. Bu görüşüne kanıt olarak da *öğren-/öğret-* fiillerinin Eski Anadolu metinlerindeki *alışmak* anlamını göstermekte, bu anlamın da *ögür*’den kaynaklandığını belirtmektedir. Hâlbuki bizce *ö-* fiilinin yazıya yansımayan, yani “düşünmek”ten daha eski olan anlamı “alışmak”tır, dolayısıyla bu anlamı yaşatan *ögür* ve diğerleri de *ö-* fiilinin türemişleridir. “Anne” anlamındaki *ög* kelimesinin *ö-* ile ilişkilendirilmesi ise tereddüt doğuran bir durumdur (Tekin, 2001: 211).

Orhun yazıtlarında *ö-* ve *ögleş-* biçimleriyle karşılaşılan kelimeler, şu cümlelerde kullanılmıştır; “*Açsık tosık ömez sen. Bir todsar açık ömez sen.*” (Kül Tigin – Güney, satır 8). “Açlık tokluk düşünmezsin. Bir doysan artık açlık düşünmezsin.” Bu cümlelerde “düşünmek” anlamıyla kullanılan *ö-* fiili, Tonyukuk yazıtında *ögleş-* biçimindeki türemişinde “anlaşmak” anlamında kullanılmıştır; “*Ol üç kagan ögleşip Altun yış üye kabısalım timiş. Ança ögleşmiş.*” (Tonyukuk 1 – Doğu, satır 3). “Bu üç kağan anlaşıp Altun ormanında birleşelim demişler. Şöyle anlaşmışlar...” Orhun yazıtlarında *düşünmek* anlamıyla daha çok “*sakınmak*” fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Aynı kavramı karşılamak için iki ayrı kelimenin kullanılması pek olağan bir durum değildir. Belki de *ö-* fiili Göktürk yazı dili çevresinde tek ünlüden

ibaret biçimiyle artık kullanımdan düşmekte, yerini *sakın-* fiili almaktadır, ya da iki fiil arasında bugün pek sezilmeyen ince bir anlam farkı söz konusudur.

Eski Türkçe'nin Grameri'nde *ö-* fiilinden türemiş şu sözleri görüyoruz;

<i>ö-</i>	Düşünmek
<i>ög</i>	Akıl
<i>öglen-</i>	Kendine gelmek
<i>öğrenmiş</i>	Alışmış, alışılmış, öğrenmiş
<i>öğret</i>	Temrin, itiyat, alışkanlık
<i>öğret-</i>	Öğretmek
<i>öğretin-</i>	Temrin etmek, öğrenmek
<i>ögsire-</i>	Kendinden geçmek
<i>öğür</i>	Sürü, hara
<i>öğüt</i>	Nasihat
<i>ök-</i>	Düşünmek (Gabain, 1988: 289).

Bu listede; “kendine gelmek”, “kendinden geçmek”, “öğüt” gibi doğrudan akıl kavramıyla ilişkilendirilecek türemeler yanında, “alışmak”, “alışkanlık” anlamındaki türemeler görülmektedir. Ayrıca “alışmak” anlamıyla ilişkili “sürü” anlamındaki *öğür* kelimesinin de Uygur metinlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Caferoğlu, 1968: 148). Bu kelime hem buradaki anlamıyla, hem de insan için “yaşıt, arkadaş” anlamıyla daha sonraki dönemlerde, çağdaş lehçelerde ve Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır. Burada *ö-* fiilinin, *ök-* biçimiyle ve aynı anlamla kullanılması da dikkat çeken bir başka noktadır.

W. Bang, *ö-* fiilinin Eski Türkçedeki “düşünmek” anlamı üzerinde durduktan sonra *öz* kelimesini de bu fiille ilişkilendirir ve düşüncelerini şöyle belirtir:

“*ö-*’den bir *-z* ismi teşkil edecek olursak *öz* çıkar. Bu kelimenin manası: ‘bir şeyin en iyi kısmı, içi, kalp, ilik, cevher, asıl.’ ... Bizim *öz* de ‘içi, insanda düşünen, hatırlayan prensip, insanı bir şahsiyet yapan prensip’ demek olur.” (Bang, 1980: 54)

Bang ayrıca “alçak yer, vadi; küçük nehir” anlamında kullanılan *üzen*, *üzön* kelimelerini de *öz*, dolayısıyla *ö-* ile ilişkilendirmektedir (Bang, 1980: 54).

Irk Bitig'de fiilin *-d-* ile genişlemiş biçimiyle karşılaşılacaktır. Dizinde “düşünmek” anlamı verilen kelime, aktarmada “heyecanlanmak” olarak karşılanmıştır:

Karı üpgük yıl yarumazken etdi. Ödmeñ, körmeñ, ürküt[m]eñ tir (21. *Irk*).

“Yaşlı hüthüt (kuşu) (yeni) yıl (sabahı daha ortalık) ağarmamışken öttü. Heyecanlanmayın, bakmayın, ürkütmeyin, der.” (Tekin, 2004: 20).

Kutadgu Bilig'in indeksinde *öğren-* ve *öğret-* kelimeleri, Türkiye Türkçesindeki bugünkü anlamlarıyla karşılanmıştır. Ancak bazı beyitlerde *öğren-* fiilinin “alışmak” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir:

Tokışığ uzatsa yağı öglenir

Üküş körse erniñ közi öglenir (2366) (Arat, 1979: 250)

“Savaşı uzatırsan, düşmanın akli başına gelir; iş uzadıkça kuvvetinin derecesini anlar.” (Arat, 1974: 176).

İkinci mısra için verilen anlamın daha çok bir yorum olduğu görülüyor, bu mısrayı; “(bir şeyi) çok gören kişinin gözü (ona) alışır (artık ondan korkmaz).” biçiminde anlamak metne daha uygun gelecektir.

Divanü Lûgati't-Türk'ün (bundan sonra DLT kısaltması ile) *ö-* ailesinden bir kısım kelimelere verdiği anlamlar şunlardır:

<i>ö-</i>	Düşündükten sonra anlamak
<i>öge</i>	Çok akıllı yaşlı kimse; ulusun büyüğü
<i>ög</i>	Akıl ve anlayış
<i>öğlen-</i>	Dinlenmek; önceden anlamayıp sonradan anlamak; - çocuk- büyümek.
<i>ögsüz</i>	Öksüz; şaşkın.
<i>öğüt</i>	Öğüt, vaaz.
<i>öğütle-</i>	Öğüt vermek, öğütlemek.
	<i>ögür</i> Koyun, geyik, bağırtlak kuşu, cariyeye gibi şeylerin toplu bir hâlde bulunması, bunların sürüsü, bölük.
<i>öğren-</i>	Öğrenmek
<i>öğret-</i>	Öğretmek
<i>ögreyük</i>	Görenek, âdet (Atalay, 1986: 451).

DLT, kelimelerin farklı lehçelerdeki yapı ve anlamlarını yansıttığından, içinde barındırdığı her kelime için son derece değerli bir kaynaktır. *Ö-*'ten türeyen yukarıdaki kelimelerde de anlam çeşitlenmesi ve ince anlam farkları görülmektedir. *Ö-* fiiline verilen “düşündükten sonra anlamak” karşılığı, bizi bir ayrıntıya ulaştırır. Aynı şekilde *öge*, *öğlen-*, *ögsüz* kelimelerinde de ayrıntılar vardır. *Öğreyük* ise; alışkanlıklar bütünü diyebileceğimiz “görenek, âdet” anlamındadır. Kaynaklarda *öğüre-* > *ögre-* biçimine rastlanmasa da; *öğren-*, *öğret* ve *öğreyük* bu biçimin varlığının kanıtıdır (Clauson, 1972: 114).

Münyetü'l-Guzat'ın dizininde Türkiye Türkçesindeki bugünkü anlamıyla karşılanan *öğren-* fiili, aşağıdaki cümlelerde “alışmak” anlamındadır (Uğurlu, 1987: 265).

*Kaçan tileseñ kim at üstünde kılıç çapmaga
öğrengeseyen (Münyetü'l-Guzat 96a-8).*

Bu cümlede yüklemden önceki hâl eki, bizi doğrudan “alışmak” anlamına götürmektedir. Burada bir şeyi öğrenmek değil, bir şeye alışmak söz konusudur:

*Kaçan yumşak ya birle ögrense katıg ya birle takı ol
mıkdār kim ögrengey anıñ kibi andın soñra ok birle takı
ta'lim kılsun âmācda evvel yumşak birle andın katıg birle
tā tamām ögrengey...”* “Yumuşak yay ile ne kadar sürede alışırsa, sert yay ile de o kadar sürede alışacaktır. Aynı şekilde okla da talim etsin; önce yumuşakla, tam alışınca da sertle...” (*Münyetü'l-Guzat 98b-5*)

Nehcü'l-Ferâdis'te *ö-* fiilinin hiç kullanılmadığı, *ög* isminin ise bir yerde geçtiği görülmekte, ancak *öğren-* fiilinin hem “öğrenmek”, hem de “alışmak” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir (Ata, 1998: 335).

Kıyasu'l-Enbiya'da *ö-* kullanılmamış, ancak *ög* hem bu biçimiyle, hem de nazalleşmiş *öñ* biçimiyle kullanılmıştır. *Öğren-* fiiline de “öğrenmek, tanımak, bilmek, alışmak” anlamları verilmiştir (Ata, 1997: 501).

İrşadü'l-Mülük'un sözlüğünde *öğren-* fiiline ikinci anlam olarak verilen “(hayvanlar için) evcilleşmek”, başka eserlerde karşılaşılmayan, ancak “alışmak” ile ilgili bir anlamdır (Toparlı, 1992: 580).

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde ö- fiili bulunmamakta, ancak bu fiilden türemiş pek çok kelime yer almaktadır:

<i>ög(I)</i>	Akıl, zihin. (Toparlı, vd, 2003: 209)
<i>ög(II)</i>	Hatır, gönül. (Toparlı, vd, 2003: 209)
<i>ögren-</i>	(I) Öğrenmek, (II)1. Alışmak, 2. (Hayvanlar için) evcilleşmek. (Toparlı, vd, 2003: 209)

Sözlükte aynı kökten türeme başka sözler de vardır (Toparlı, vd.; 2003: 209).

Ö- fiilinin yer almadığı *Tarama Sözlüğü* (bundan sonra TS kısaltması ile), bu fiilden türemiş kelimeler ve, *ög* ismiyle kurulmuş deyimler bakımından oldukça zengindir;

<i>ög</i>	Akıl, hatır, zihin (Tarama Sözlüğü, s.3052)
<i>öglemek</i>	Hatırlamak, özlemek. (Tarama Sözlüğü, s. 3057)
<i>öglenmek</i>	Kendine gelmek, akılı başına gelmek, aklını başına toplamak, akıllanmak. (TS, s. 3058)
<i>öğredirek</i>	Alıştırarak, öğreterek. (Tarama Sözlüğü, 1996: 3059)
<i>öğrek</i>	Sürü, at sürüsü. (Tarama Sözlüğü, 1996: 3059)
<i>öğrence</i>	Yeni öğrenilirken yapılan iş. (Tarama Sözlüğü, 1996: 3059)
<i>öğrenişmek</i>	Birbiriyle ünsiyet etmek, birbirine alışmak. (Tarama Sözlüğü, 1996: 3060)
<i>ögsemek</i>	Özlemek, iştiyak duymak. (Tarama Sözlüğü, 1996: 3061)
<i>öğür</i>	Eş, birbirine alışmış olan (çocuklar). (Tarama Sözlüğü, 1996: 3066)
<i>öğürsek</i>	Munis, çabuk arkadaş edinen. (Tarama Sözlüğü, 1996: 3068)

Sözlükte buraya alınmayan kelimeler yanında; *öğü başına derilmek*, *öğüde girmek*, *öğü gelmek*, *öğü gitmek*, *öğür olmak* vb. pek çok deyim de yer almıştır. Buradan anlaşılacağı üzere dönem eserlerinde, yani tarihî Türkiye Türkçesinde ö-'ten türemiş kelimelerin bugünkü anlamları yanında, alışmak ile ilgili anlamları da yaygın ve canlıdır (Tarama Sözlüğü, 1996: 3061).

Garib-nâme'den alınan şu iki beyit kelimenin her iki anlamıyla da aynı eserde kullanıldığını göstermektedir.

*Tanrı ilmin hoş-durur öğrense çok
Dutmasa öğrenmegün assısı yok* (Garib-Name, 756)

“İlahi ilimleri öğrenmek ne güzel şeydir; fakat insan ilmi ile amel etmezse, bunun bir faydası yoktur.”

*Nitekim şol cānavarlar kuruya
Öğrenüpdür anı kop girmez suya* (Garib-Name, 791)
“Nitekim o canavarlar kuruyu öğrendiklerinden, onu bırakıp suya girmezler.” (Yavuz, 2001).

Garib-nâme yayınında yukarıya alınan ikinci beyit yanlış anlamlandırılmıştır. Bu beyti “Nitekim o canavarlar kuruya alıştıklarından, onu bırakıp denize girmezler.” olarak anlamlandırmak gerekir. Esasında her iki beyitte kullanılan *öğrenmek* fiiliyle ilgili hâl ekleri, anlam farklılığına işaret etmektedir. Birinci beyitte *Tanrı ilmi-n öğren-* biçiminde belirtme hâliyle oluşturulan yapı, bizi fiilin bugünkü anlamına, ikinci beyitteki *kuruya öğren-* biçimindeki yönelmeyle kurulan yapı da “alışmak” anlamına götürmektedir.

Tarama Sözlüğü’nden alınan aşağıdaki cümle de fiilin “alıştırmak” anlamına açık bir örnektir;

*Birkişi yigit iken nefisini hayra ve tâata öğretse
pîrelincek anı eder.* (Cev. Ah., XV- XVI. 774; *Tarama Sözlüğü*, 3061).

Öğren- ve *öğret-* fiilleri Divan edebiyatında da her iki anlamıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde bu durum görülmektedir;

*Sen bana cevri eylesen dil derd ile pür-hûn olur
Korkum oldur kim güzeller öğrenür kânûn olur.*
(Amrî Divanı, 6/V)

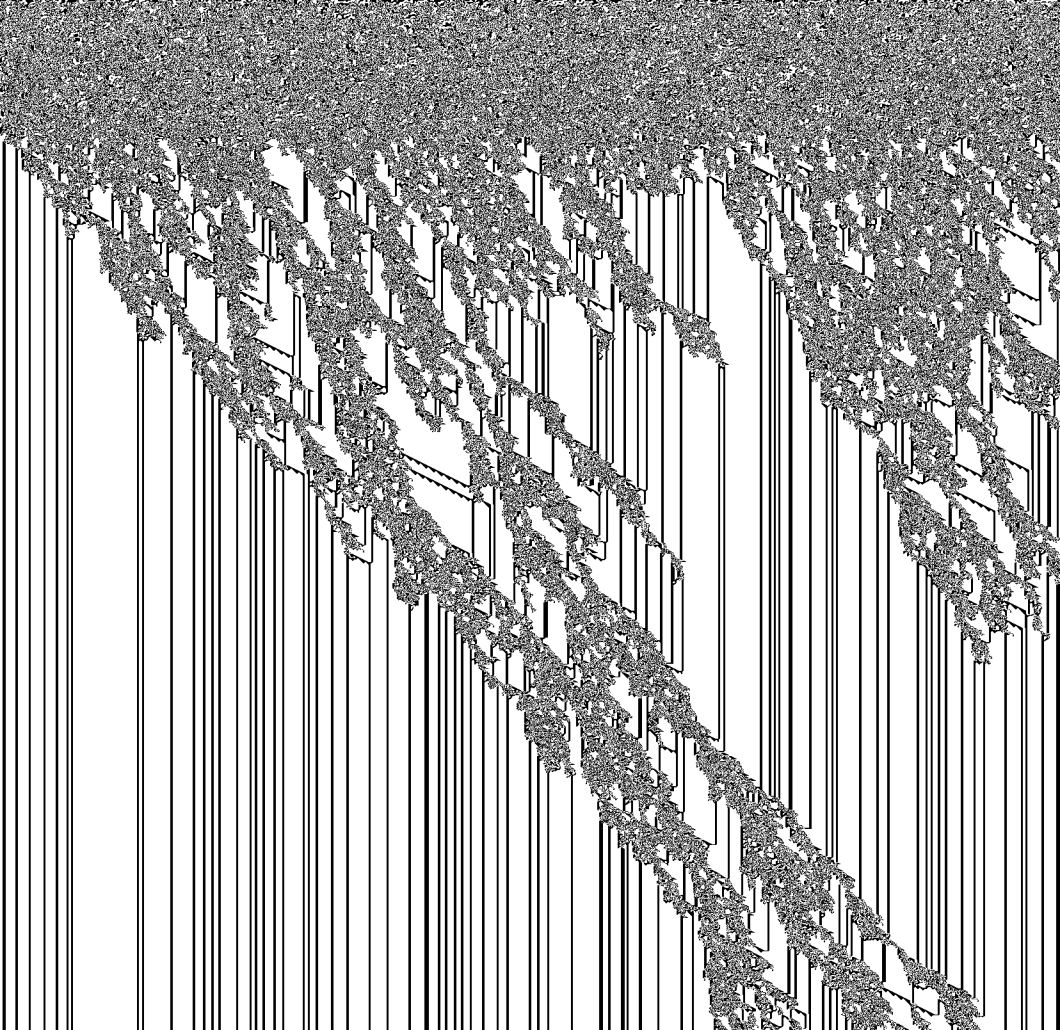
Bu beyitteki *öğren-* fiilini iki anlamıyla da düşünmek mümkündür, ancak “alışmak” anlamı bizce daha baskındır.

*Hôş degül sıhhatle başum derde öğretti mizâc
Sağlık ile zindegânî idemem derd isterin* (Saraç, 2002: 412)

Bu beyitteki *derd-e öğret-* yapısı bizi doğrudan “alıştırmak” anlamına götürmektedir.

Ög, ve *öñ* biçimleriyle kullanılan fiilden türemiş isim; “akıl, zihin, hatır, gönül” gibi anlamlarla kullanılmıştır. *Öğren-* fiili; hem “öğrenmek”, hem “alışmak”, hem de hayvanlar için “evcilleşmek” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. *Ögle-* ve *ögse-* fiillerinin “hatırlamak” yanında “özlemek” anlamı Bang’ın *ö-* ile *öz* arasında kurduğu ilişkiyi hatırlatmaktadır. Ayrıca “düşünmek” anlamındaki *sakın-* fiilinin lehçelerdeki “özlemek” anlamını da hatırlamak gerekir. *Ögür* kelimesi daha çok hayvanlar için kullanılırken, Eski Anadolu Türkçesi’nde hayvanlar için *ögrek*’in, *ögür*’ün ise insan için kullanıldığı görülmektedir.

Türkçenin ilk yazılı metinlerinde *ö-* ve *ög* kelimelerinin soyut kavramlara karşılık olarak kullanılmaları, ayrıca bu iki kelimenin bugün hiçbir lehçede kullanılmaması, bunların yaşıyla ilgili olarak

- ATALAY, Besim (Çeviren), (1986). *Divanü Lugati't-Türk Dizini "Endeks" IV*, Ankara, TDK Yay.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972). *An Ethymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, London, Oxford University Pres.
- GABAIN, A.Von, (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara, TDK Yay.
- ALTUN, Kudret, (1999). *Gelibolulu Mustafa Âli ve Dîvânı = Vâridâtü'l-Enîka*. Niğde, Özlem Kitabevi.
- KARAĞAÇ, Günay, (2002). *Dil, tarih ve insan*, Ankara, Akçağ Yay.
- KAUP, Willi Bang, (1980). *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)*, (Çev: Şinasi Tekin), Erzurum, Atatürk Üniv. Edb. Fak. Yay.
- MUTÇALI, Serdar, (1995). *Arapça – Türkçe Sözlük (El-Mu'cebü'l- 'Arabiyü'l Havadis)*, İstanbul, Dağarcık Yay.
- NECİBOVIÇ Necib, Emir, (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (akt: Yrd. Doç. Dr. İklil Kurban), Ankara, TDK Yay.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2002). *Emrî Divanı*. İstanbul, Eren Yay.
- Tarama Sözlüğü*, Ankara, TDK Yay.
- TARLAN, Ali Nihad, (1992). *Necâfî Beg Divanı*, Ankara, Akçağ Yay.
- TEKİN, Şinasi (2001). *İstikakçının Köşesi*, Ankara, Simurg Yay.
- TEKİN, Talat, (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara, Öncü Kitap.
- TOPARLI, Recep, (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve 's-Selâtin*, Ankara, TDK Yay.
- TOPARLI, Recep,- VURAL, Hanifi,- KARAATLI, Recep, (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, TDK Yay.
- TÜRK, Vahit, (2004). “ “Sag” , “ofñ” , “sol” Sözlere ve Kavram Alanları” , *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları*, S. 7, ss. 125-136.
- UĞURLU, Mustafa, (1987). *Münyetü'l-Guzat*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- YAVUZ, Prof. Dr. Kemal, (2000). *Aşık Paşa Garib-nâme I/I*, İstanbul, TDK Yay.
- YÜCE, Nuri, (1993). *Mukaddimetü'l – Edeb*, Ankara: TDK Yay.